

OM NOEN FØLGER AV SCHWA-BORTFALL I NORSK*

Av Svein Lie

1. Innledning

1.1 Om artikkelen

Vi norskfilologer har lenge vært så opptatt av lydoverganger som skjedde for flere hundre år siden, at vi ofte ikke merker det som skjer i vår tid. En slik overgang, som er relativt ny og lite beskrevet, er bortfallet av endingsvokalen /ə/ (schwa) i ord som *maten*, slik at siste konsonant blir stavingsbærende: /ma:tɲ/. Nå er vel ikke denne lydovergangen såpass stor og interessant at den betinger en svær litteratur, men dette schwa-bortfallet gir igjen støtet til nye forandringer i mange ord, bl.a. forlenging av rotvokalen i ord som *mannen* og *kvelden* i mange dialekter.

Det er denne forlenginga av rotvokalen i slike ord som er hovedsaka i denne artikkelen, og som det meste av kapittel 2 handler om. Egil Pettersen skrev i 1965 en artikkel om slik forlenging i bergensk, og det var den som vekte min interesse for emnet. Han antyder hvor i landet en finner slik forlenging, men oversikten er nokså lite detaljert, så jeg ble motivert for å lage en mer fullstendig oversikt. Det ble også naturlig å ta for seg andre uttalevarianter av disse orda, og se hvor de forskjellige fantes. Jeg har også prøvd å gi en relativ kronologi for de forskjellige variantene og antyde en forklaring på hvordan de har utvikla seg. I kapittel 3 tar jeg for meg noen andre forandringer som bortfall av schwa foran eller etter dental kan føre med seg, spesielt i oslomål.

1.2 Kilder

Opplysningene i artikkelen stammer fra fire slags kilder:

- Norsk dialektatlas, synopsis, ved Norsk Målførearkiv, Universitetet i Oslo (ND),
- oppgitt litteratur,
- personer som har gitt muntlige opplysninger. Disse er nevnt ved initialer i teksten, fullstendige navn er gitt i slutten av artikkelen,
- egne observasjoner.

* Jeg takker Norsk Målførearkiv for velvillig utlån av Norsk dialektatlas, synopsis, og alle informanter for verdifulle opplysninger. En spesiell takk til Rolf Theil Endresen, Ove Lorentz, Einar Lundeby og Trygve Skomedal for kritiske kommentarer til tidligere utkast til denne artikkelen.

1.3 Lydskrift

Jeg holder meg i denne artikkelen til en modifisert utgave av internasjonal lydskrift, IPA. Noen avvik: Jeg bruker /u/, /o/ og /å/ for IPA /ʊ/, /u/ og /ɔ/.

Jeg har bare markert vokalkvantitet (med :), ikke konsonantkvantitet, som antakelig ikke er fonologisk relevant i norsk. Andre tegn som kan nevnes:

- under (eller over) en konsonant betyr at den er stavingsbærende.
- ^ betegner cirkumfleks (som er et eget tonem i enstavingsord i trøndersk og Salten- og Lofoten-mål).

Lydskrifta er generelt det en ville kalle en grov fonetisk transkripsjon.

2. Vokalforlenging m.m.

2.1 Dala

2.1.1 Mannen

En oversikt over uttalen av *mannen* i norske dialekter finner vi på kart nr. 1 (bak).

Uttaleformene er der samla i fire grupper:

- Med lang vokal (uten cirkumfleks): /ma:tɲ/, /ma:n/, /mæ:n/ o.l.
- Med cirkumfleks: /mân/, /mâ:n/
- Ei staving med kort vokal (uten cirkumfleks): /man/
- To stavinger med kort rotvokal (uten cirkumfleks): /manən/, /manɲ/ o.l.

Det siste området omfatter også et område på Søre Sunnmøre (Volda, Ørsta, Dalsfjord, Syvde, Sande, Herøy) som har endinga /-i/: /mani/ (Worren 1980).

Vi ser at lang *a* (æ) i *mannen* finnes i fire atskilte områder:

- Opplandsk (med den sørligste delen av Gudbrandsdalen)
- Midt-Telemark
- Jæren, Ryfylke, Hordaland (- Hardanger, Voss), Ytre Sogn (+ SVSunnfjord)
- Et område fra Nordre Sunnmøre og Nord-Østerdalen og nordover t.o.m. heile Nord-Norge.

Det er enkelte steder notert lang vokal i ND som ikke er tatt med på kartet. Det gjelder Overhalla (N-Tr.) og Tynset, der jeg muntlig (KIV, JØ) har fått opplyst at lang vokal ikke lenger blir brukt. Også for andre steder er det oppgitt at yngre generasjoner ikke har forlenging (SLand – ES, Brandbu – OH), men her er lang vokal likevel fremdeles levende. Men opplysningene i ND kan nok for enkelte bygders vedkommende være forelda. (Jfr. ellers 2.2.1.4.)

Jeg har ikke skilt mellom dialekter som har forlenging og ei eller to stavinger (/ma:n/ eller /ma:n̩/, /ma:n̩/). De fleste noterer to stavinger, mens andre regner med ei staving (gjelder bare østnorsk). Forskjellen kan være vanskelig å høre, og det er delvis også et tolkningsspørsmål.

I de områda som har lang vokal (a, b, c), er formene med lang vokal mer eller mindre enerådende. Derimot finner en innenfor det fjerde området, nærmere bestemt Nordmøre og Trøndelag, også former med ei staving og kort vokal og former med cirkumfleks (kort eller lang vokal).

Cirkumfleks finnes her først og fremst ved apokope, f.eks. /vinə/ > /vîn/ (vinne), men også ved kontraksjon: /man̩/ > /mân/.

Markeringen av hvor cirkumfleks finnes, er kanskje ikke helt korrekt i detalj, dels fordi oppskriverne ikke har notert det enda det faktisk finnes, dels fordi cirkumfleks er på vikende front og nok kan ha forsvunnet i seinere tid (Dalen 1975:143). (Det samme gjelder cirkumfleks i Nord-Norge, Elstad 1978.) Ettersom cirkumfleks kan føre med seg en viss tøying av vokalen (Christiansen 1947), kan cirkumfleks være notert som lang vokal. Christiansen (1947) regner også med at en i visse tilfeller (ord med palatal l og n, dvs. λ og ɲ) får en lang vokal i tillegg til cirkumfleks.

Med disse forbeholda er det likevel klart at cirkumfleks finnes i ord av typen *mannen* stort sett over heile det trønderske området (men ikke heilt i sør-øst, i Trondheim og i Ytre Fosen) (Reitan 1910:90, Vanvik 1976a).

Cirkumfleks finnes også i Nord-Norge (Salten, Lofoten og Hadsel og Bø i Vesterålen) (Elstad 1982:57), men den nord-norske skiller seg fra den trønderske både i kvalitet og distribusjon. Den trønderske cirkumfleksen er karakterisert ved en tonekurve høg-låg-høg, slik at en får to lydtopper (Haugen 1954). Derfor har flere brukt betegnelsen *tvetoppa* eller *delt tonelag*. Skånlund (1933) hevder at også den nord-norske cirkumfleksen er *tvetoppa*, men Elstad (1978) mener at den best kan karakteriseres ved mangel på tydelig fall i tonegangen (motsatt *tonem 1*).

Den nord-norske cirkumfleksen skiller seg også ut fra den trønderske ved at den bare finnes ved apokope. Ord som *mannen* får lang vokal, men

er likevel tostava og får dermed ikke cirkumfleks. Det gjelder også ord som *byen*, som i trøndersk får cirkumfleks (Christiansen 1947).

Den tredje uttalevarianten av *mannen* er /man/, /mæn/, dvs. éi staving med kort vokal. Ubest. og best. form faller da sammen.

Dette finner vi i de delene av østnorsk (-VTeL.) som ikke har lang vokal eller cirkumfleks, og dessuten i ISogn. Det er også denne uttaleformen de østnorske dialektene som oppgir cirkumfleks eller lang vokal, går over til (Overhalla, Tynset, Land, Brandbu).¹⁾

Enkelte steder innafor dette østnorske området er det notert tostavingsformer (i ND). Det er noen steder i Vestfold og enkelte steder ellers. Felles for de fleste av disse stedene er at de er helt eller delvis urbaniserte. Vi kan derfor regne med at tostavingsformer her kommer inn fra et skriftbasert lese- og talespråk.

En uttale med to stavinger og kort vokal finner vi i resten av landet, dvs. det meste av Sunnmøre, Fjordane, Indre og Midtre Sogn, Voss, Hardanger, Dalane, Agder og Vest-Telemark.

Jeg har på kartet ikke skilt mellom dialekter som har bevart endingsvokalen, og dem som har stavingsbærende *n*. Forskjellen er lite iørefallende, og mange dialekter kan veksle noe. Johnsen (1954:91) sier f.eks. om målet i Kristiansand at *n* kan bli stavingsbærende etter dentaler, men at en oftest hører en svak vokal. På den annen side er det likevel slik at noen dialekter holder bedre på vokalen enn andre. Rundhovde (1975:486) sier om Hordaland at indre strøk helst beholder vokalen i endinga, mens ytre strøk lar den falle etter dentaler. (Det er jo da nettopp de siste strøka som får lang vokal i *mannen*, jfr. nedafor.) Og mine informanter hevder at vokalen i endinga er obligatorisk i ord som *mannen* og *garden* både i Gjerstad (KR), Valle (IV) og Vinje (LF).

Disse opplysningene sammen med dialektprøvene i Beito & Hoff (1967) tyder på at de stedene der endingsvokalen oftest er bevart etter dentaler, er Sunnmøre, Fjordane, Hardanger og Indre Agder. (Det er altså disse dialektene som gjengir skriftformene best.) Endingsvokalen er som regel notert som en /ə/ eller /e/, men på Sunnmøre og noen steder i Fjordane finner vi en i-lyd.

2.1.2 *Stallen, kvelden*

I ND finnes det ikke sterke enstava substantiver på *ll* eller *ld* som er notert for heile landet. Det finnes likevel enkelte steder notert visse former av *stallen* og enkelte steder av *kvelden*. Sammen med opplysninger

fra dialektmonografier og målføreoppskrifter kan en derfor danne seg et visst bilde.

I hovedsak kan en si at en har lang vokal i *stallen* og *kvelden* der en har det i *mannen* (slik Pettersen 1965:74). I østlandsk er det nevnt at den finnes i Øyer (Bjørset 1910:10), Gausdal (RH), Romedal (Westgaard 1970:61), Odalen og Solør (Larsen 1926:53) m/ Vinger (ØØ), Brandbu (OH) og SLand (ES).²

Likevel ser det ut til at lang vokal her ikke er fullt så vanlig som ved lang *n*. Det er tydelig når vi kommer til ord med tonem 2, men også ved tonem 1 er det merkbart. På nordre Romerike er det notert lang vokal i ord som *mannen*, men ikke i *kvelden*.

På Vestlandet finner vi også at *kvelden* i hovedsak følger *mannen*, men at lang vokal er litt mindre vanlig.

I ND finnes det opplysninger om *stallen* for det meste av området (Jæren, Sør- og Nordøst-Ryfylke), og det er ikke notert lang vokal noe sted. Videre er ordet notert i Nordhordland, men med lang vokal bare i Alvørsund. Dessuten finnes lang vokal i Bergen (Pettersen 1965).

I ord med gammel *ll* støter den komplikasjon til at vi får segmentasjon til *dl*: /stadl/. I ord med gammel *ld* får vi derimot lang *l* i heile Rogaland. Her er det notert /kve:l/ fra Sauda, som ellers har kort vokal i *stallen*. Derimot har Stavanger /kve|p/, men /ma:ən/. (Jfr. stedsnavnet *Straen* (= Stranden).)

Ellers er det notert lang vokal i ord som *kvelden* flere steder innen det området som har /ma:ɲ/, også i de områda som har bevart dental i ubestemt form: /kvelð/, f.eks. Bømlo (Hamre 1947:36). En må her tenke seg at *d* har falt før forlenging skjer (slik også i /sand/ - /sa:ɲ/).

I det nordafjelske området ser ord som *stallen* og *kvelden* ut til å følge *mannen*, dvs. de har lang vokal stort sett de samme stedene og cirkumfleks de samme stedene (det siste altså bare innafor trøndersk) (ND, Larsen 1881, Christiansen 1947 og 1933:73, Olssen 1958:19f., Iversen 1913:28, Myrvang 1972 og Beito & Hoff 1967:339, 359, 411). (Men framstillinga hos Skånlund 1933:33 kan tyde på at også innafor dette området er forlengelse ved *n* vanligere enn ved *l*.)

I nord-norsk har alle disse orda to stavinger i bestemt form (Christiansen 1954), og det samme ser ut til å gjelde for vestlandsk. For trøndersk hevdes det at ord som /çe:ln/ (kjelen) er klart enstava (Christiansen 1947, Dahl 1976:195, KIV muntlig). Det østafjelske ser ut til å ha både én- og tostava former. Westgaard (1970:57) og Grøslund (1978) hevder at slike ord kan være enstava i Romedal og Vågå. I

Hedalen (Valdres) (egen observasjon) er de derimot klart tostava, og det samme gjelder antakelig for mange andre østlandske dialekter.

2.1.3 Grannen, enden, bonden

Vi skal her se på ord med tonem 2. Som eksempel på slike bruker vi svake maskuliner i best. form.

I ND finnes det imidlertid ikke eksempler på svake maskuliner på *nn* (<nn) (eller *ll* <ll). Derimot finnes ord som *enden* og *bonden*, som mange steder uttales med lang *n*.

En oversikt over vokalkvantiteten i slike ord finnes på kart nr. 2.

Det er på kartet bare merka av hvor vokalen er lang (/ç:ɲ/, /ç:ɲɲ/, /ç:ən/ o.l.). Dessuten finnes det et lite område der best. form blir enstava, nemlig Borgund og Øvre Lærdal (Bjørkum 1974:141). Former med cirkumfleks finnes ikke.

De tre viktigste områda som har lang vokal i bestemt form er:

- Østlandsk (vikværsk, midtøstlandsk, opplandsk, østerdalsk) + de bygdene i Sør-Gudbrandsdalen og Midt-Telemark som også har lang vokal i *mannen*
- Det sentrale Vestlandet (Jæren, Ryfylke, Hordaland (- Hardanger, Voss), Ytre Sogn, SVSunnfjord)
- Nord-Norge.

Dessuten blir slike ord uttalt med lang vokal på Nordre Sunnmøre og SØSør-Trøndelag.

I enkelte ord, som /a:an/ (*annen*) og /fa:an/ (*fanden*) har vi forlenging ut over dette området, men disse orda må da betraktes som lån i dialekten (/a:ɲ/ f.eks. i Fjære, Beito & Hoff 1967:190).

Opplysningene på kart nr. 1 og kart nr. 2 er samla på kart nr. 4.

2.1.4 Skallen

Opplysninger om svake maskuliner på lang *l* mangler i ND. Heller ikke andre ord med samme fonetiske struktur finnes det eksempler på. Vi kan derfor ikke gi noe fullstendig bilde av kvantitetsforholda i slike ord.

Det ser likevel ut til at forlenging ved *l* er sjeldnere enn ved *n*. I Hedalen (Sør-Aurdal, Valdres) (egen dialekt) er det gjennomført forlenging ved ord på lang *n*: /gra:an/, /pi:in/ o.l., men aldri ved *l*: /skalɲ/, best. fem. pl. /stu:un/ (stundene), men /filɲ/ (fillene). Det samme forholdet er oppgitt fra Norderhov (Skulerud 1926:38).

Derimot er det forlenging foran lang *l* i ord med tonem 2 i SLand (Selj

1978:91, 1983:21), Romedal (Westgaard 1970:69) og (delvis) Elverum (AB). Det er også notert i Skiptvedt, men da er den lange vokalen overført til ubest. form (Hoff 1946:51).

Videre er det forlenging ved lang *l* i bergensk (Pettersen 1965) og YSogn (Larsen 1926). Ellers har sørvestlandsk *dl* i ord med gammel *ll* og heller ingen forlenging. I Gimsøy (Lofoten) ser det ut til å være forlenging ved sterke maskuliner, men ikke ved svake: /tålp/ til /tåll/ (tollepinne) (men derimot ved (palatal) *n*: /pi:ñ/ (pinnen) (Christiansen 1933: 73, 165)). Det samme ser ut til å gjelde for Andøya (Myrvang 1972).

2.1.5 Narren

Siden *r* og *l* har flere egenskaper til felles, kan det ha interesse å se om ord på *r* følger samme mønster som ord på *l* når det gjelder forlengelse av vokalen m.m.

Men å få noe bilde av hvordan ord på *r* oppfører seg i dialektene, har vist seg å være umulig. For det første er det få substantiver i norsk med lang *r* etter rotvokalen, og dermed er det oftest ikke noen gode eksempler i målførebeskrivelsene. Det gjelder også ND.

Nå finner en riktignok noen eksempler her og der, men de er ikke alltid å stole på. F.eks. har Westgaard (1970:64f.) eksempler som /na:ŋ/ (narren) og /mæ:ŋ/ (merra, dat. ent.), men ser vi næyere etter (s. 30 og 80), ser vi at begge ord har lang vokal også i nevneform entall. I Beito & Hoff (1967:85) finner vi en dativform av *kjerre* i Brandval med lang vokal, men på samme side ser vi at også nevneformen har lang vokal. Fra Romsdal (Tresfjord, AH) er det riktignok oppgitt at en kan ha bøyinga /nar/ – /na:ŋ/, men eldre dialekt har også her lang vokal i ubestemt form, så /nar/ må være en nyere restituert form.

Vi merker oss ellers at bergensk, som har svært mye forlenging ved *n* og *l*, ikke ser ut til å ha forlenging ved *r*. Pettersen (1964), som gir en grundig beskrivelse av slik forlenging i bergensk, nevner overhodet ikke noe om forlenging ved *r*, noe som ville vært påfallende hvis den fantes. Det bekreftes også indirekte av Larsen & Stoltz (1912:239, 243), som har /dårən/(døren) og /orən/ (orren) i prøver fra dialekten.

Det ser altså ut til at det omtrent ikke finnes eksempler på noen morfonomatisk veksling mellom kort og lang vokal ved substantiver på *r*.³⁾

2.1.6 Bortfall av *n* etter *l*

I noen dialekter kan *n* falle etter lang vokal + *l*. Det gjelder både ord med forlenga vokal og ord med opprinnelig lang vokal: /bi:l/ (bilen), /kve:l/

(kvelden), men aldri etter kort vokal + (lang) *l* (unntatt ved *dl*, se nedafor).

En oversikt over hvor vi finner slikt *n*-bortfall finnes på kart nr. 3.

Det er her to hovedområder:

- a) En del av opplandsk (Nord-Odal, Toten og de nærmeste bygdene på Hadeland og Land)
- b) Ryfylke, Sunnhordland, Bergen + enkelte bygder i Nordhordland.

A. B. Larsen (1883:37) har også notert det fra Singsås i Sør-Trøndelag (men ikke i nabobygdene).⁴⁾

I de dialektene som har *n*-bortfall, ser det ikke ut til å være forskjell på ord med tonem 1 og ord med tonem 2. Eksempler på det siste: /sku:əl/ (skolen) (Haugesund), /skæ:æl/ (skallen) og /fi:il/ (fillene, bf. fem. pl.) (SLand).

I det opplandske området er det ingen forskjell på *bilen*, *stallen*, *kvelden* m.fl. når det gjelder *n*-bortfall. I det området som får slikt bortfall, får vi lang vokal foran, og *n* faller.

I enkelte tilfeller kan likevel igjen vokalen forkortes. I yngre mål i Brandbu (OH) skal det hete /kvɛl/ (best. form), mens noe eldre mål har /kve:l/.

I det vestlandske området er forholdet litt mer komplisert. Det området som er merka av på kartet, får *n*-bortfall etter lang vokal + *l*, f.eks. /da:l/ (dalen), /çe:l/ (kjelen). I ett tilfelle, Herdla, er det også notert *dl* i bestemt form her. Det kan være analogi fra andre ord, eller det kan være lydrett *ln* > *l* (:) > *dl*.⁵⁾

I sørvestnorsk forekommer som kjent *dl* som segmentasjonsprodukt av *ll* (lang *l*). Ord som *stall*, *voll* vil derfor hete /stadl/, /vådil/. Også i slike ord kan *n* falle bort i bestemt form. Det finner vi i Ryfylke og Sunnhordland, som ellers har *n*-bortfall etter lang vokal, men også (delvis) på Jæren (ND, Sandvik 1979:85) og i Indre og Midtre Sogn, som ikke har *n*-bortfall ellers (Larsen 1926:436, Bjørkum 1974:141).⁶⁾

2.2 Historisk utvikling

Vi skal her prøve å gi en oversikt over hvordan de forskjellige formene i ord som *mannen* og *stallen/kvelden* har utvikla seg.

2.2.1 Ord med tonem 1 på *n*

Vi skal først repetere hvilke hovedvarianter som fins belagt i norsk av ordet *mannen*. (Jeg har ikke tatt hensyn til finere fonetiske varianter som palatal *n* o.l.)

A. Med vokal i endinga:	
A1. Med bortfalt <i>n</i> :	/manin/, /manən/
B. Med syllabisk <i>n</i> (kort rotvokal):	/mani/
C. Med lang rotvokal (ei el. to stavinger)
(uten cirkumfleks)	/manŋ/
D. Med cirkumfleks (lang el. kort rotvokal)	/ma:ŋ/, /ma:n/
E. Uten ending (ubest. = best.)	/mâ:n/, /mân/
/man/

Vi skal se om vi kan finne ut noe om den relative kronologien til disse formene ut fra målførelitteraturen og andre kjelder.

For det første veit vi at alle formene går tilbake til gno. *manninn* (akk.) eller *mannenn*. Det betyr at formene med vokal i endinga må være eldst. Vi kan også gå ut fra at formene med reduksjonsvokalen /ə/ (schwa) er yngre enn formene med /i/ – uten at det er vesentlig her.

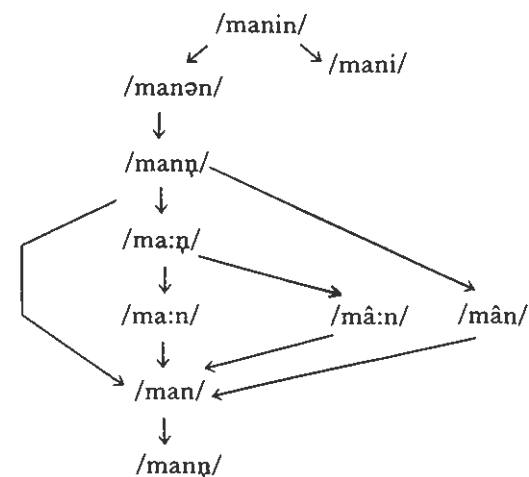
Siden formene i A er de eldste, må nødvendigvis alle de andre være yngre. Det er for det første opplagt for sunnmørsformen /mani/ (A1), som er en relativt ny form, og som fremdeles sprer seg i dag (Worren 1980). Videre er det klart at varianten i B, /manŋ/, har oppstått ved bortfall av endingsvokalen, og denne formen må derfor være yngre enn formene med vokal.

Når det gjelder den innbyrdes kronologien blant de andre formene, finner vi visse holdepunkter i målførelitteraturen. Thorson (1929:30) hevder at i Ryfylke er /manŋ/ (Suldal) ei eldre form enn /ma:ŋ/. Han mener at vokalførlenginga ikke er særlig gammel i Ryfylke. Og Christiansen (1947) mener å kunne iakttå en overgang fra /manŋ/ til /mâ:n/ i Trøndelag (Vikna). Både C og D synes altså å være yngre enn B.

På den annen side kan en også mange steder tydelig se at former som /manŋ/ er yngre enn de andre formene. Flere steder, spesielt i urbaniserte strøk, blir former med lang vokal eller uten ending bytta ut med /manŋ/. Disse variantene finnes altså både som relativt gamle og relativt unge former.

I østnorsk ser en i nyere mål også en tendens til å bytte ut former med lang vokal eller cirkumfleks med former uten ending (Brandbu (OH), Tynset (JØ), Overhalla (KIV)).

Dersom vi dessuten foregriper noe av diskusjonen i det følgende, kan vi sette opp følgende utviklingstre for de forskjellige uttalevariantene av ordet *mannen*, før vi drøfter nærmere utviklinga av de enkelte formene (unntatt A1, som jeg ikke har noe å si om):

2.2.1.1 /manŋ/

Denne formen er et resultat av bortfall av /ə/ mellom to homorgane konsonanter. Normalt vil derfor dialekter som har /manŋ/, også ha stavingsbærende konsonant etter andre dentaler – men ikke alltid omvendt. Fra Vinje (Telemark) er det nevnt (LF) at vokalen må være til stede i /manən/ (og /kvelən/ og /granən/), men ikke nødvendigvis i /ma:tŋ/, /hestŋ/ o.l. At vokalen lettest faller etter /t/ og /d/, stemmer også med det Johnsen (1954:91) skriver om dialekten i Kristiansand.

De dialektene som kan få stavingsbærende /n/ etter dentaler, har normal /ən/ etter labialer og velarer: /labən/, /vegən/. Når endinga har andre vokaler enn reduksjonsvokalen /ə/, får vi vanligvis heller ikke vokalbortfall. F.eks. har NSunnmøre /labən/ og derfor også /fo:tŋ/ (og som regel /ma:ŋ/), mens SSunnmøre har /labin/ (el. /labi/) og derfor også /fo:tin/ og /manin/ (Hoff 1978:174). (Mer om dette s. 135f.)⁷⁾

2.2.1.2 /ma:ŋ/, /ma:n/, /mæ:n/

Formene med lang vokal må være utvikla fra former med stavingsbærende /n/: /manŋ/ > /ma:ŋ/. Vi finner nemlig alltid stavingsbærende /n/ etter dentaler i de dialektene som har lang vokal her, altså /ma:tŋ/. Og omvendt: De dialektene der vokalen er bevart i endinga, f.eks. /ma:tən/, har heller aldri lang vokal i *mannen*.⁸⁾

Overgangen fra /manŋ/ til /ma:ŋ/ kan forklaras på iallfall to måter. A. B. Larsen (1894:53) forklarte forlenginga av vokalen som erstatningsforlenging. I slike tilfeller – som han sier – «avgiver den lange konsonant

sedvanlig en del af sin kvantitet til den foregående vokal, idet den selv slutter sig nær til eller går op i endelsens n». Jfr. også urnordisk *gans- > *ga:s- (gås). Både Hoff (1945:52) og Pettersen (1965:75) ser ut til å støtte Larsen i dette synet.

Ei slik forklaring kan synes plausibel, men blir problematisk når vi kommer til ord som ikke ender på /n/, f.eks. /kvelp/ > /kve:ɫn/. Stort sett finner vi lang vokal i *kvelden* i de samme områdene som har lang vokal i *mannen*, og det er derfor nærliggende å tenke seg at det er samme prosess vi har med å gjøre her. Og i /kve:ɫn/ kan det ikke være snakk om at konsonanten i rotstavinga har falt bort.

Derfor virker det etter mitt skjønn rimeligere å tolke forlenginga som et resultat av forskyving av stavingsgrensa. Vi kan markere stavingsgrensa med punktum, og utgangspunktet blir da /man.n/. Det som så skjer, er at stavingsgrensa blir flytta framover i ordet til foran konsonanten. Vi får da åpen staving, og dermed automatisk lang vokal. Grenseforskyvinga og forlenginga må skje samtidig, da vi ikke kjenner mellomformer mellom /ma.n/ og /ma:.n/.⁹⁾

Dersom beskrivelsen i det foregående er riktig, kan vi se på forlenginga av vokalen som en tendens til åpning av stavinger. Stavinger som ender på vokal, kaller vi gjerne åpne, og det er vel kjent at åpne stavinger som består av en enkel konsonant pluss en vokal (KV), er den mest grunnleggende stavingstypen og den eneste som finnes i alle kjente språk (Hyman 1975:188). F.eks. har japansk nesten bare slike stavinger. Det har derfor vært foreslått (av Schane) at en av drivkreftene bak en rekke fonologiske prosesser er tendensen til optimalisering av stavingene, dvs. tendensen til å få stavinger som er så nær den ideelle (KV) som mulig (Sommerstein (1977:227). Muligens er dette også en av drivkreftene bak vokalforlengelsen i norsk.

Etter vokalforlenginga er *mannen* fremdeles tostava. Det stemmer med oppskrifter fra vestlandske og nordnorske dialekter og målføremonografi-er derfra. I østlandsk og trøndersk derimot er ordet ofte notert som enstava. Dette stemmer med det Westgaard (1970:55, 60) sier om målet i Romedal, og det Christiansen (1947) sier om målet i Vikna.

Enstavingsformene med lang vokal må, som Westgaard også sier, være ei seinere utvikling. Det er ikke lett å tenke seg hvordan slike former ellers skulle ha oppstått. De kan ikke ha oppstått direkte fra /manɳ/ og heller ikke fra /man/, som en ellers finner mye av på Østlandet. En må derfor tenke seg at Vestlandet og Nord-Norge befinner seg på et litt eldre stadium enn Østlandet og Trøndelag, iallfall de dialektene som har enstavingsform her.

Dette kan videre tyde på at former med lang vokal er forholdsvis unge i vestnorsk, men noe eldre i østnorsk. Dette stemmer med det Thorson (1929:91) sier om målet i Ryfylke. Et indisium på at forlenginga er forholdsvis ny i bergensk, finner vi i det faktum at de nye lange vokalene ikke har falt sammen med de gamle lange (ennå?) (Pettersen 1965). Det er lite rimelig å tenke seg at et system med så mange vokaler kan overleve i lengre tid.

Enstavingsformene på Østlandet har altså oppstått ved at stavingsbærende /n/ i /ma:ɳ/ etter hvert mister syllabisitet, slik at vi får /ma:n/ el. /mæ:n/.

Istedenfor den forklaringa som er gitt her, skulle en teoretisk sett kunne tenke seg at vi har hatt metatase: /manən/ > /ma:ənn/. Men det forutsetter at vi tar utgangspunkt i former med vokal i endinga, og det går tvert imot det geografiske bildet. Videre er det vanskelig å se noen fonetisk grunn til at vi skulle få metatase i ord som *mannen*, men ikke i *maten* o.l. Og formene med cirkumfleks ser også ut til å være vanskelige å forklare med en teori om metatase.

Også forlenging av vokalen i ord som /fu:gl/, /re:gn/ o.l. på Vestlandet forutsetter at stavingsgrensa er forskjøvet. Verken konsonantbortfall eller metatase kan forklare dette.¹⁰⁾

2.2.1.3 /mâ:n/, /mân/.

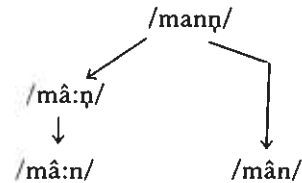
Cirkumfleks finnes i trøndersk og nordnorsk i ord med apokope, i trøndersk også i ord med synkope (kontraksjon). Dersom apokoperte ord med cirkumfleks regnes som enstava, er det klart at cirkumfleks er en slags «erstatning» for stavinga som har gått tapt. Tonegangen en hadde i f.eks. inf. *kaste* (tonem 2), må etter apokopen presses sammen på ei staving istedenfor på to. Vi får dermed et tonemforskjell mellom subst. *kast* (uten cirkumfleks) og inf. *kast* /kâst/ (med cirkumfleks).¹¹⁾

Også i ord med synkope kan en oppfatte cirkumfleks som en slags erstatning for noe som er gått tapt. Det som er gått tapt, er – som ved apokope – ei staving. Det umiddelbare utgangspunktet for /mâ:ɳ/ må derfor være /ma:ɳ/. Det er altså bortfallet av endestaving som er grunnlaget for cirkumfleks, ikke sammendraginga av /manən/ til /manɳ/. Når vi har syllabisk /n/ bevart, finnes ikke cirkumfleks.

I flere trønderske dialekter har *mannen* lang vokal (f.eks. Vikna), mens andre visstnok har kort (f.eks. Oppdal). (Men Haugen 1982:44 mener at cirkumfleks nærmest opphever motsetningen lang-kort.) Forlenginga av vokalen kan dermed ikke ha noe direkte med cirkumfleks å gjøre (slik

også Christiansen 1947:51 og Haugen 1954), men må ha kommet før den – ved forskyvning av stavingsgrensa, slik vi har nevnt tidligere. Når vi har fått cirkumfleks på kort vokal, må derfor stadiet foran ha vært /manɲ/.

Vi får altså følgende utvikling av formene med cirkumfleks:

Jeg har her forutsatt at ord med cirkumfleks er enstava. Men flere forskere mener at cirkumfleks egentlig er en slags stavingsdeling, mao. at /mân/ skal tolkes som to stavinger: /ma.an/ (Haugen 1954, Liberman 1975, 1982 m.fl.). I så fall kan utvikling av cirkumfleks beskrives som at stavingsgrensa forskyver seg bakover til inn i vokalen: /man.n/ > /ma.an/. Dermed blir ord med cirkumfleks tostavingsord med tonem 1 (Haugen 1954).

Etter en slik analyse skulle en vente at vokalen blir lang (i åpen stilling), og Haugen ser ut til å mene det. Men Christiansen (1947) opererer med både korte og lange vokaler ved cirkumfleks.

En slik analyse forutsetter også at vi ikke finner minimale par mellom ord med cirkumfleks og tostavingsord med tonem 1, og dette hevda også Haugen (1954) stemte for Oppdal. Men HD (muntlig 1977) og Haugen (1982:44) mener at slike par finnes, f.eks. /lê:/ : /le:ə/ (*lee*, inf., *leet*, subst.). Haugen (1982) mener da også i dag at ord med cirkumfleks er enstava.

Mot en analyse av cirkumfleks som to stavinger taler også det faktum at dialekter som gir opp cirkumfleks, vanligvis får enstava former (som østlandsk), ikke tostava.

2.2.1.4 /man/

I vikværsk, midtøstlandsk og midlandsk pluss noen steder i Trøndelag og på Nordmøre har best. form falt sammen med ubest. form.

Opphavet til denne formen er usikkert. Enklest er det å tenke seg en overgang direkte /manɲ/ > /man/, med bortfall av endinga. Men en kan også tenke seg en overgang fra former med lang vokal: /manɲ/ > /ma:ɲ/ > /ma:n/ > /man/ (eller /manɲ/ > /mân/ > /man/). Formen /man/

skulle da oppstå ved at dialekten oppgir lang vokal og/eller cirkumfleks i best. form. Dette kan være betinga av analogi (en oppgir en morfofonematisk veksling) eller påvirkning fra nabodialekter.

Det finnes visse holdepunkter for denne siste forklaringa:

1. Det finnes dialekter der en i dag kan se en overgang fra /ma:n/ til /man/ (Brandbu (OH), Tynset (JØ), Overhalla (KIV)).

2. Når vi ser på Østlandet, så finner vi lang vokal på tre ulike områder som ikke henger sammen (Midt-Telemark, opplandsk, Nord-Østerdalen). Det kan derfor se ut som det tidligere har vært et sammenhengende område som seinere er sprengt av den nyere formen /man/.

3. Det finnes også i området med /man/ spredte eksempler på lang vokal i slike ord. Larsen (1907:9) nevner formen /mu:ɲ/ (munnen) fra Oslo (Kristiania). Hoff (1946:52) har /brø:ɲ/ (brønnen) fra Våler (Østfold) og Hoff (1968:726) dessuten /kvæ:ɲ/ (kvelden) fra Blaker. Ross (1908:11) nevner i omtalen av «Foldamaal» (= vikværsk + midtøstlandsk) bare former med lang vokal i ordet *mannen*. Alt dette kan tyde på at former med lang vokal har vært mer utbredt i området tidligere.

4. Det er ellers i landet slik at de dialektene som har lang vokal i svake maskuliner som *grannen*, *enden* o.l., også har det i sterke. Det gjelder ikke Østlandet. Her finner en lang vokal i svake maskuliner i alt østlandsk (ikke midlandsk), men i sterke bare i spredte områder. Også dette kan tyde på at forlenginga har vært mer generell tidligere, men seinere er trengt tilbake av yngre former.

Det er umulig å si noe sikkert om dette, men det er ut fra dette fristende å tenke seg at de østlandske og trønderske områda som nå har kort vokal i *mannen*, har hatt lang vokal (evt. cirkumfleks) tidligere. For noen dialekter er det opplagt, for andre er det bare en hypotese.

I midlandsk er det derimot mer tvilsomt om vi har hatt lang vokal i en mellomperiode. Disse dialektene har ikke schwa i endinga i svake maskuliner og derfor ikke forlenging i rotvokalen i *grannen*. Det er konservative dialekter, og det ville være merkelig om disse dialektene skulle ha utvikla seg raskere enn f.eks. opplandsk, og at det ikke skulle være spor igjen av en slik forlenging. Dessuten henger området sammen med ISogn, som også har /man/ i best. form uten noen tendenser til forlenging ellers. Det er derfor mest rimelig å tenke seg at /man/ i midlandsk har utvikla seg direkte fra /manɲ/ ved at den syllabiske /n/ har falt: /manɲ/ > /man/.

2.2.2 Ord med tonem 1 med utgang på l

Vi skal her ta for oss ord på *l* etter kort vokal. Men, som nevnt tidligere får ord på gammel lang *l* i sørvestlandsk overgang til *dl*. I en del av området, spesielt Sunnhordland, får en da utvikla tostava ord med stavingsbærende *l* også i ubestemt form og dermed også forlenga vokal: /fjɛ:d|/ (fjell), /kå:d|/ (korn) (Hamre 1947:17).

Dersom vi ser på vokalkvantiteten i bestemt form, er det derfor bedre å ta et ord med gammel *ld*, f.eks. *kveld* – *kvelden*, som de fleste stedene har overgang /ld/ > /l/. Nå blir riktignok /ld/ bevart i et område på Vestlandet (fra Bømlo t.o.m. Sunnmøre ÷ et lite område rundt Bergen) (+ delvis i midlandsk), men i bestemt form faller /d/ mellom to konsonanter, slik at utviklinga blir som i dialekter med assimilert konsonantisme, f.eks. Bømlo: /kveld/ (ub.) – /kve:|/ (best.) (Hamre 1947:36).

I hovedsak følger utviklinga av *kvelden* samme mønster som *mannen*. Men det blir et par forskjeller:

1. De områda på Østlandet som har enstavingsform i *mannen*, har som regel tostavingsform i *kvelden*, altså /man/, men /kvelɲ/, evt. /kvelɲ|. På den annen side hevder Westgaard (1970:57) at /kveln/ er enstava i Romedal (og Grøslund (1978) hevder at former som /si:ln/ er enstava i Vågå).

I Trøndelag ser det ut til å være enighet om at slike ord er enstava (Christiansen 1947, KIV muntlig). I slike dialekter er da utviklinga av *kvelden* fullstendig parallell til utviklinga av *mannen*.

2. Flere steder forsvinner utlydende *n*, slik at vi får /kve:|/, /kve:əl/ o.l. (kart nr. 4).

Enkelte steder skal det forekomme former både med og uten *n*, og det er da formene uten *n* som er de yngste (Ogna (ND), Brandbu (OH)). Også Pettersen (1965) betrakter formene uten *n* som unge i bergensk.

Det skulle derfor være heva over tvil at det historiske utgangspunktet for former som /kve:|/ er former med *n*: /kve:|n/.

Jeg har her notert stavingsbærende *l*, ikke *n*. Opprinnelig må en nok etter synkopen tenke seg stavingsbærende *n*: /kvelən/ > /kvelɲ|. Men *l* er mer sonor enn *n* (Foley 1977:37, Hyman 1975:167), og syllabisiteten vil kunne flyttes over på denne (slik også Pettersen 1964, Westgaard 1970:58, Vanvik 1979:57). Når *n* ikke lenger utgjør stavingskjernen, vil den lettere kunne forsvinne.

I de dialektene der syllabisiteten går over på *l*, får vi stavingsgrense foran *l* og dermed forlenging av vokalen: /kvel.n/ > /kve:ln/ > /kve:l/.

Som vi tidligere har nevnt, er ord som *kvelden*, *kjelen* o.l. enstava i flere dialekter, spesielt i Trøndelag. Her må en vel tenke seg den samme utvikling som ved *mannen*: /çɛ:lən/ > /çɛ:lɲ/ > /çɛ:ln/ > /çɛ:ln/. Når andre staving mister syllabisitet, får enstavingsordet cirkumfleks, og når cirkumfleksen oppgis, bevares ordet som enstavingsord.

2.2.3 Ord med tonem 2

Utviklinga av lang vokal i ord som *grannen*, *enden*, *skallen* o.l. må ha skjedd på samme måte som i ord med tonem 1. En dialekt med /gra:an/ må derfor ha hatt følgende utvikling:

/granin/ > /granən/ > /granɲ/ > /gra:ɲ/ > /gra:an/

Vi skulle da vente at det var like mye forlenging i disse orda som i orda med tonem 1. Men det er ikke tilfellet. Vi ser f.eks. at vi i Romsdal og Trøndelag har mye forlenging i *mannen*, men svært lite i *grannen*, *enden*.

Også ellers kan sterke og svake hankjønnsord oppføre seg ulikt i bestemt form. I midlandsmål har sterke hankjønnsord vanligvis endinga /ən/, etter /n/ ingen ending og etter andre dentaler /ɲ/. Men svake hankjønnsord har endinga /en/ eller /in/, f.eks. Hallingdal /ha:ne/ – /ha:nen/ (Venås 1977:82) (Grøslund 1978:85, Beito 1958:26, Hoff 1949:49). Endingsvokalen /e/ er ikke identisk med /ə/, noe vi kan se av det minimale paret /høgə/ (inf.): /høge/ (pts.) (Venås 1977:169). (Unntatt herfra er SGudbrandsdalen og MTelemark, som har forlenging i *grannen*, og VTelemark, som har obligatorisk /ə/ i endinga i *mannen* og *grannen*). I disse dialektene er det altså bare /ən/ som alternerer med /n/, ikke /en/ eller /in/.

En kunne dermed gi begrepet *reduksjonsvokal* nytt innhold og si at den vokalen som lettest faller bort under gunstige fonetiske betingelser, er en reduksjonsvokal (eller *minimal vokal*, som Hooper 1976:236 sier). Mao. en reduksjonsvokal er ikke bare redusert, men også *reducerbar*. (I språk med dynamisk trykk er det også den samme vokalen som blir svarabhaktivokal (Hooper 1976).)

Oftest er det /ə/ som er reduksjonsvokal i norsk. Fonetisk kan den variere noe, f.eks. vil den i Gudbrandsdalen og Valdres snarere være en [õ] : [labön].

Vi så at også i Romsdal, på Nordmøre og i Trøndelag har svake og sterke maskuliner utvikla seg noe forskjellig. Også her må vi søke forklaringa i endingsvokalen. I sterke maskuliner har vi som regel endinga /ən/ – og dermed /ɲ/ etter dentaler – mens vi i svake oftest har

/in/ (evt. med palatalisert konsonant: [iɲ]) (ND, Rypdal 1929:11, Magerøy 1960:19, Haugen 1982:77, Christiansen 1947:53). Og siden /i/ ikke er noen reduksjonsvokal, får vi heller ikke syllabisk ending i *måten* eller forlenging av vokalen i *grannen*. Typisk nok har også Trondheim bymål, som har fått reduksjonsvokal i endinga i svake maskuliner, også fått forlenga rotvokal i ord av typen *grannen*.

På den andre sida kan en også finne dialekter med /ə/ som ikke faller etter dentaler. Kristiansund skal ha /ma:ɲ/, men /pijəɲ/ (el./pijæn/) (TS). Dette kan skyldes at reduksjonen av endingsvokalen er relativt ung i dialekten. Det passer da også med den beskrivelsen av dialekten som Hoel (1915:26) gir for et par generasjoner siden, der han oppgir former som /vægəɲ/ og /fo:ɲ/ og /kvelɲ/, men /ti:men/ og /fa:ren/ (med «skarp e»).

I hovedsak er det altså slik at de dialektene som har forlenga vokal i sterke maskuliner, også får det i svake. Der det ikke skjer, er det fordi endingsvokalen ikke er reduserbar. Og det gjelder altså stort sett de dialektene som er merka C og D (unntatt ISogn) på kart 4. Der får altså sterke maskuliner som *maten* og svake, som *måten*, ulik ending hhv. /ma:ɲ/ og /mā:ten/ eller /mā:tin/. I områda som er merka B, er det bare ord med lang /n/ i rotstavinga som utvikler seg ulikt alt etter om det er sterkt eller svakt.

Et annet spørsmål er så *hvorfor* vi i disse dialektene får ulik utvikling av sterke og svake hankjønnsord. Gno. *mannin* og *granninn* skulle etter kvantitetsomlegginga bli uttalt /manin/ og /granin/, eventuelt /manen/ og /granen/, dvs. tilsynelatende uten noen interessante forskjeller.

To forskjeller er det likevel: 1) morfemgrensa og 2) tonemene.

I gno. *manninn* hører vokalen i 2. staving med til endinga, i *granninn* regner vi med at vokalen hører til grunnordet. Mao. morfemgrensa (+) går hhv. før og etter vokalen: /man+in/ og /grani+n/. Siden ord av typen *grannen* i mange dialekter har bevart en ikke-reduserbar vokal i ubestemt form, vil vi heller ikke få en reduserbar vokal i bestemt form.

Denne forklaringa passer godt på forholda i midlandsk (dvs. fra Gudbrandsdalen til Vest-Telemark), men ikke uten videre på forholda i trøndersk. Her er nemlig forholdet at ubestemt form ofte har apokope og dermed bøyinga /oks/-/oksin/. Det er likevel neppe noe avgjørende problem, siden skillet mellom sterke og svake maskuliner kan ha oppstått før vi har fått apokope.

På den andre sida er det visse ord ei slik forklaring ikke passer på. I flere dialekter følger ord som *bror* og *far* de svake i bøyinga, f.eks. får vi i

trøndersk oftest /bro:rin/ i bestemt form. Her må vi antakelig gå over til en annen forklaring, nemlig tonemene.

Sterke og svake maskuliner fikk ulike tonemer fordi den bestemte artikkelen ikke kom til å influere på tonemene. Dermed fikk *mannen* tonem 1 og *grannen* tonem 2. Men også ord som tidligere var tostava, f.eks. *bror* og *far* (< *bróðir* og *faðir*) har tonem 2 i bestemt form de fleste steder. Det kan tyde på at det er tonemforholda som har bestemt den videre utviklinga av disse orda.

Christiansen (1947:53) bruker begge de forklaringene som her er nevnt, uten å velge mellom dem.

Dette er likevel et problem som går ut over rammene for det denne artikkelen skulle dreie seg om, og vi lar derfor dette spørsmålet forbli uopklart.

Derimot kan vi vel si at vi er på forholdsvis trygg grunn når vi postulerer at tonemene influerer på *stavingsantallet*. Mens altså /manɲ/ kan bli til /man/ og /mæ:ɲ/ til /mæ:n/, får vi ikke /granɲ/ til /gran/ (utenom ØLærdal og Borgund) eller /gra:ɲ/ til /gra:n/. Tonem 2 er det markerte tonemet, og dersom tonem fortsatt skal markeres, må ordet opprettholdes som tostavingsord. (Jfr. også Broch 1944:159.)

2.3 Gammel og ny vokalforlenging

Når dialektene forlenger vokalen i ord som *mannen*, *enden* o.l. skulle en vente at de nye lange vokalene faller sammen med de gamle lange vokalene. Men det er ikke alltid tilfellet. Pettersen (1965) har vist at i bergensk holder de fleste nye forlenga vokalene seg atskilt fra de gamle lange vokalene. F.eks. uttales *vinen* og *vinden* så å si likt: /vi:ɲ/, men vokalen i *vinden* er åpnere enn i *vinen*. Markerer vi de åpne vokalene med hake under bokstaven, får vi følgende minimale par:

/vi:ɲ/ : /vi:ɲ/.

Andre minimale par:

/spe:ɲ/	/spe:ɲ/	(spenen : spennen)
/ku:ɪ/	/kʊ:ɪ/	(kulen : kulden)
/ho:ɲ/	/hɔ:ɲ/	((ed) : hunnen)
/ly:ɲnə/	/ly:ɲnə/	(lynende : lynnene)
/fø:ɪlə/	/fø:ɪlə/	(følende : følgene/følgende)
/hå:ɲ/	/hå:ɲ/	(hånen : hånden)

Grunnen til at de gamle lange og korte vokalene ikke faller sammen, er at de korte vokalene er litt åpnere enn de lange, og denne forskjellen blir bevart også når vokalen blir forlenga.

I de fleste andre dialekter faller de nye lange vokalene sammen med gamle lange, slik f.eks. Stavanger. Der faller rotvokalen i *pinnen* sammen med lang /e/: /pinə/ – /pe:ən/.

Utviklinga i hhv. bergensk og stavangersk kan leses ut av figuren nedafor. Her er det også tatt med hvordan lange vokaler oppfører seg i de tilsvarende omgivelsene.

Bergen:

i:	i	e:	e	æ:	y:	y	ø:	ø	u:	u	o:	o	å:	å	a:	a
			∨													∨
i:	i	e:	æ:	y:	y:	ø:	ø:	u:	u:	o:	o:	å:	å:	a:	a:	

Stavanger:¹²⁾

i:	i	e:	e	y:	y	ø:	ø	u:	o:	o	å:	å	a:	a
	∨	∨	∨		∨	∨	∨		∨	∨	∨	∨		∨
i:	e:	y:	ø:	u:	o:	å:	a:							

Ut fra målførelitteraturen ser det ut til at det bare er i bergensk at de nye lange vokalene – av den typen vi snakker om her – systematisk ikke faller sammen med de andre lange vokalene. Et lite unntak er trondheimsmålet ifølge Vanvik (1966:19, 25), der forlenga /e/ og /ø/ ikke skal falle sammen med andre tilsvarende lange. I andre dialekter hvor slik forlenging ellers er beskrevet, ser nye forlenga og gamle lange vokaler ut til å falle sammen. I flere vestnorske dialekter (f.eks. Stavanger) kan forlenga /i/ falle sammen med /e:/ (Pettersen 1965:75), men ellers faller de nye lange stort sett sammen med de tilsvarende gamle lange. I østlandsk (Hedalen, Romedal) faller slike nye lange alltid sammen med de tilsvarende gamle lange.

Den forlenginga av vokaler som vi her tar for oss, finner vi en parallell til i kvantitetsomlegginga i norsk, da alle kortstavinger ble lange. Det er da interessant å legge merke til at vi der finner paralleller til både den bergenske og den stavangerske vokalforlenginga av i dag. I eldre Volda-mål har det skjedd det samme som ved den nye vokalforlenginga i bergensk, nemlig at de nye forlenga vokalene ikke har falt sammen med de gamle lange (Hoff 1962, Hoff 1978). Vi kan i figuren nedafor se hvordan vokalene svarer til hverandre før og etter kvantitetsomlegginga.

Volda:

i:	i	e:	e	æ:	y:	y	ø:	ø	u:	u	o:	o	å:	a
i:	i:	e:	ɛ:	æ:	y:	y:	ø:	ø	u:	u:	o:	o:	å:	a:
			(ei)								(ou)			

I østnorsk derimot falt de lange vokalene sammen med de gamle lange. Jeg bruker Hedalen (Valdres) som eks.:¹³⁾

Hedalen:

i:	i	e:	e	æ:	y:	y	ø:	ø	u:	u	o:	o	å:	a
	∨	∨		∨	∨	∨	∨	∨	∨	∨				
i:	e:	æ:	y:	ø:	u:	o:	å:	a:						

Også i vestlandsk finner en overganger lik dem en ser i østlandsk. Men antakelig har da veien gått via et system som det en finner i Volda. (Om derimot de nyere lange vokalene en finner i f.eks. Stavanger (i /pe:ən/ o.l.) ei tid har vært sjølstendige fonemer, er mer tvilsomt.)

Vi kan jamføre gammel og ny vokalforlenging slik:

	Nye lange vokaler faller <i>ikke</i> straks sammen med gamle lange	Nye lange vokaler faller sammen med gamle lange
Kvantitetsomlegginga	vestnorsk	østnorsk
Nyere forlenging	bergensk (trondheimsk)	andre dial.

Vi veit at kvantitetsomlegginga er forholdsvis ung på Sunnmøre (Hoff 1962). Det er grunnen til at dialektene kan ha opprettholdt så mange distinksjoner. En må regne med at et så rikt vokalsystem ikke kan holde seg over lengre tid. Dette taler da også for at vokalforlenginga i bergensk er forholdsvis ung, siden vi her, iallfall i visse stillinger, får et like komplisert vokalsystem som i Volda. Det er også grunn til å regne med at dette ikke kan holde seg uforandra over lengre tid.¹⁴⁾

3. Andre resultater av schwa-bortfall

Utgangspunktet i første del av denne artikkelen var å studere nærmere den vokalførlengelsen vi finner i ord som *mannen* og *kvelden* o.l. Vi så at denne hang sammen med at /ə/ falt og /n/ ble stavingsbærende etter /l/ og /n/. Vi skal nå se hva bortfall av /ə/ i andre fonologiske omgivelser kan føre til av lydendringer, først og fremst i oslomål.

3.1 n(ə)n

Vi har tidligere sett hvordan ord som ender på /n(ə)n/, utvikler seg når rotvokalen er kort. Vi skal nå se nærmere på tilsvarende ord med lang rotvokal.

Når rotvokalen er lang, får vi selvfølgelig ingen vokalførlenging. Men ellers rammer flere av de samme lydovergangene som rammer *mannen*, også ord som *vinen*.

For eksempel vil de dialektene som har bestemt form /man/ (mannen), også ha bestemt form /vi:n/ (vinen). Også det opplandske området med /mæ:n/ får bestemt form /vi:n/.

I oslomål kan en i *vinen* enten få den vanlige østlandske uttalen /vi:n/ (ei staving), eller en kan få tostavingsformer med stavingsbærende /n/ eller eventuelt videreutvikling til epentetisk vokal pluss /n/. Denne nyutvikla vokalen blir notert enten som /ə/ eller som en vokal som er identisk med vokalen foran. Vi får altså /vi:ɲ/, /vi:ən/ eller /vi:in/ (vsa. /vi:n/). (Larsen 1907:33 og Vanvik 1973:104 nevner alle tre uttalevarianter i slike ord i oslomål.)¹⁵⁾

De samme variantene som ord av typen *vinen* får substantiver på utlydende vokal, f.eks. /by:ɲ/, /by:ən/ og /by:yn/ vsa. /by:n/ (byen).

I østlandsk er det vanligvis forlenging ved ord med tonem 2: /e:ən/, /gra:ən/ osv. Dette gjelder likevel ikke Oslo, bortsett fra noen enkeltord som *annen*: /a:ɲ/, /a:ən/, /a:an/ og *fanden*: /fa:ɲ/ o.l. Ellers heter det normalt /enɲ/ (enden), /bonɲ/ (bonden) osv. Men i ord med lang vokal får en her endingsbortfall som i østlandsk ellers: /va:ɲ/, /va:ən/, /va:an/ (vanen).

3.2 n(ə) + andre dentaler

Ikke bare etter dentaler som /t/ og /d/ som i /ma:ɲp/ (maten), men også foran slike kan /n/ bli stavingsbærende: /danɲt/ (dannet), /funɲt/ (funnet) (Borgstrøm 1981:176), også ved ordgrense: /finɲdə/ (finne det), /senɲdə/ (sende det) (Alnæs 1981:125).

Når rotvokalen er lang, kan vi også få epentetisk vokal: /mā:ɲt/, /mā:ənt/ eller /mā:ānt/ (måned). Eksempler med /d/ har jeg bare funnet ved ordgrense: /me:ɲdə/ eller /me:əndə/ (mene det).

Denne utviklinga er likevel ikke vanlig ved partisipper og adjektiver på -et(e). De fleste av mine informanter (som bruker slike former overhodet) godtar helst /ra:nət/ for *ranet*, til nød /ra:ɲt/, men ikke /ra:ənt/.

Foran andre konsonanter, herunder /s/, blir /n/ vanligvis ikke stavingsbærende /me:nəs/ (menes), /finəs/ (finnes).

3.3 l(ə) + dentaler

Som /n/ kan også /l/ bli stavingsbærende etter dentaler (alveolarer): /handl/ (handel), /titl/ (tittel), /li:d|sə/ (lidelse).

Op på samme måte som vi kan få stavingsbærende konsonant og eventuelt epentetisk vokal når to n-er kommer i berøring med hverandre, kan vi få det samme når to l-er kommer i kontakt. Alnæs (1981:125) nevner uttalen /fø:|sə/ og /fø:əlsə/ for *følelse*, og at ord som *tålelig*, *følgelig*, *uttalelse* får samme slags utvikling. (En annen sak er at disse orda i oslomål i dag ofte blir uttalt med retrofleks l: /fø:|sə/ (Jahr 1981).)

Foran /t/ og /d/ kan vi få liknende utvikling; f.eks. /sø:|tə/ eller /sø:əltə/ (sølete).

Etter kort vokal finner vi bare stavingsbærende konsonant: /tul|t/ eller /tul|t/ (tullet, adj.), /kal|də/ (kalle det) o.l.

3.4 Retrofleksjer

Vi skal nå se hva som skjer når /r/ (og /r/) kommer i berøring med dentaler, først /r/+n/.

Gno. *m* er i norske dialekter enten dissimilert (differensiert) til *dn* (sørvestlandsk + Valdres, Hallingdal): /badn/ (barn), /bjədn/ (bjørn) eller er blitt til *n* (resten av landet) (noen steder palatalisert): /bā:n/, /bjən/.

Men en kan også finne forbindelsen /r/+n/ uttalt som retrofleks /n/ (det gjelder ikke vestlandsk og sørlandsk). Denne uttalen finner vi i to tilfeller:

- 1) Ved «normalisert» uttale av ord med *m*: /ba:ɲ/ (barn)
- 2) Ved ny berøring mellom /r/ og /n/, f.eks. ved at /ə/ forsvinner i seinere tid i ord som *muren*: /mu:rən/ > /mu:rɲ/ > /mu:ɲ/ (evt. > /mu:ɲ/). Slik retrofleksing finner vi også ved ordgrense (sandhi): /væ:ɲəsnil/ (vær nå snill).

Det blir av og til sagt at /r/ og /n/ «smelter sammen» til /ŋ/. Riktigere er det vel å si at /n/ blir (delvis) assimilert til /ŋ/ pga. /r/ foran. Slik assimilasjon finner vi også ved stående /r/: /narŋ/, /herŋ/. Seinere har /r/ falt, og vokalen foran er forlenga hvis den er kort. (Jfr. Christiansen 1981:163, som angir uttalen /çerŋŋə/ for *kjerrene*.)

Forskjellen på eldre /barn/ > /bå:n/ og yngre /barn/ > /ba:ŋ/ er altså at ved den yngre overgangen er /n/ trukket tilbake ved assimilasjon før /r/ faller.

I ord som *muren* må vi da tenke oss at utviklinga har vært: /mu:rən/ > /mu:rŋ/ > /mu:rŋ/ > /mu:ŋ/.

I de dialektene som har (eller kan ha) enstavingsform i ord som *mannen* og *byen*, kan en også få enstavingsform i /mu:ŋ/, /ka:ŋ/, /fjo:ŋ/ o.l. Men nyere bymål, f.eks. i Oslo, kan også bevare tostavingsformen og utvikle ny epentetisk vokal som i *vinen*, *byen* o.l.: /mu:əŋ/, /mu:uŋ/ (jfr. Vanvik 1973:104).

Samme utvikling som ord på /r/ får ord på /r/ (tjukk l):

/da:ŋ/
/da:rən/ > /da:rŋ/ > /da:rŋ/ > /da:ŋ/ > /da:əŋ/
/da:aŋ/

(Her kan en tenke seg at bortfall av /ə/, assimilasjon av /n/ > /ŋ/ og bortfall av /r/ (eller /r/) skjer samtidig, eller at det representerer ulike stadier i utviklinga. Det kan synes vanskelig å tenke seg en uttale med bevart /r/ foran dental, men slike sekvenser skal forekomme, riktignok uten tungeslag på /r/ – dermed oppstår en lyd som her er skrevet /r/, jfr. nedafor. (Christiansen 1973:105).)

I eksempla ovafor hadde alle tostavingsorda tonem 1. I ord med tonem 2 får vi samme utvikling bortsett fra at en – iallfall i Oslo – aldri får enstavingsformer:

/fa:rən/ > /fa:rŋ/ > /fa:rŋ/ > /fa:ŋ/ > /fa:əŋ/
/fa:aŋ/

/må:rən/ > > /må:rŋ/ o.l.
/sko:rən/ > > /sko:rŋ/ o.l.
/gæ:rən/ > > /gæ:rŋ/ o.l.

Når ikke disse orda – og heller ikke typen *pinnen* – kan bli enstava, i motsetning til typene *muren* og *mannen*, er det rimeligvis fordi tonem 2 er det markerte tonemet og som derfor står sterkere mot nøytralisering.

Tilsvarende utvikling til stavingsbærende retrofleks – og eventuelt videre med ny vokal – forekommer også ved ordgrense. Vanlig i osломål er uttalen /jø:ŋə/ eller /jø:əŋə/; /jø:əŋə/ for *gjøre noe*, /ba:ŋə/ o.l. for *bare nå* osv.

Så langt har vi tatt for oss hva som skjer når schwa faller mellom /r/ (eller /r/) og /n/. Men samme slags utvikling gir /r/ (eller /r/) og /l/: /væ:lsə/ (værelse), /stø:lsə/ (størrelse), også ved ordgrense: /ba:lɪt/ (bare litt).

Når /r/ etter schwa-bortfall støter sammen med andre dentaler, får vi delvis samme utvikling, f.eks.: /de:əs/ (deres), /jø:əs/ (gjøres), /çæ:əsət/ (kjæreste), /få:ətə/ (foreta), også her ved ordgrense: /jø:ədə/ (gjøre det), /jo:ədə/ (gjorde det), /ba:ədə/ (bare du) (flere eksempler i *Vanli osломål vel* 1977:70, 78, 80).

Partisippformene ser likevel ikke ut til å følge samme utvikling. De fleste av mine informanter (som har slike former overhodet) foretrekker klart /skå:rət/ framfor /skå:rɪ/ (men former som den siste er kjent fra svenske dialekter (Wessén 1967:32)).

Mens retrofleksene /ŋ/ og /l/ kan være stavingsbærende, kan ikke de andre retrofleksene være det. Derfor har alle disse eksempla en epentetisk vokal foran retrofleksen.

I denne siste gruppa av ord kunne det se ut som at vi har hatt metatese, altså f.eks.: /jø:rədə/ > /jø:ərdə/ og deretter > /jø:ədə/. Men denne forklaringa er ikke rimelig. For da skulle vi også vente metatese i ord som /hø:rəpə/ > /hø:ərpə/ (høre på) o.l., og en slik uttale er så vidt meg bekjent ikke vanlig (heller ikke /hø:ərpə/ med bortfalt /r/).

Rimeligere er det også her å regne med et (iallfall teoretisk) stadium med stavingsbærende konsonant, altså:

/jø:rədə/ > /jø:rɪdə/ > /jø:ədə/

Stavingsbærende blir en konsonant helst når den står i kontakt med en homorganisk konsonant, og /r/ og dentaler kan regnes som homorganiske. Dette gir en rimelig forklaring på hvorfor vi får ulik utvikling foran dentaler og andre konsonanter, noe metateseteorien ikke gjør.¹⁶⁾

Det kan virke som de overgangene som er beskrevet her, er noe vanligere i Oslo vest enn i Oslo øst, uten at jeg har noe tallmateriale å bygge på. Det samme gjelder flere andre overganger som er behandlet tidligere. Dette inntrykket stemmer med det Bull (1980:43) sier, når han hevder at schwa oftere faller i vest enn i øst.

3.5 Stavingsbærende r o.l.

Også /r/ kan være stavingsbærende, helst i forbindelse med annen /r/: /læ:r/ (lærer), /va:r/ (varer), /sna:rə/ (snarere).

I motsetning til hva som skjer ved de andre stavingsbærende konsonantene, får en her ikke så lett utvikla ny epentetisk vokal, iallfall ikke i oslomål. Derimot finner vi denne utviklinga i et område på Østlandet. Former som /my:ər/ og /my:yr/ for *myrer* er oppgitt i ND for NOdal, NRomerike, Hadeland og SLand.

En interessant parallell til disse formene finner en i omtrent det samme området i ord med /rər/, f.eks. *daler*. Også her kan /ə/ falle. Resultatet er at /r/ blir en lyd som nærmest er en kakuminal lateral (eller frikativ), som jeg (som Storm) noterer /r/. (Skulerud 1926:11 karakteriserer lyden som «kakuminal gnikeljød». Hoff 1968:727 kaller lyden *tjukk r.*) Vi får dermed flertallsformer som /da:rər/.¹⁷⁾

Og på samme måte som /vi:nə/ kan gå videre til /vi:ən/ eller /vi:n/ (vinen), kan også /da:rər/ gå videre til /da:ər/ eller /da:t/. Når konsonanten ikke blir stavingsbærende, kommer gjerne tungeslaget inn igjen.

Former som /da:rər/, /da:t/ eller /da:ər/ er registrert i Modum, Ringerike (ikke Ådal), Hadeland, SLand, Torpa, Romerike og Odalen. Det skal også være mulig i Elverum, men det er ikke oppgitt fra Solør. (ND, Skulerud 1926:36, 1927:405, Selj 1978:91, Refsum 1954:11, Kolsrud 1961:55, Hoff 1968:727, Beito & Hoff 1967:61, 64).¹⁸⁾

INFORMANTER

Her følger ei liste over de informanter som er nevnt i teksten. Først kommer initialene som er brukt, deretter navnet, og til slutt hvilken dialekt eller hvilket dialektområde de har gitt opplysninger om.

AB	Arve Borg	Elverum
ABj	Andreas Bjørkum	Årdal
AH	Arnfinn Hovde	Tresfjord
AT	Arne Torp	Holt
BH	Bitten Helliesen	Stavanger
BØ	Bård Øiseth	Nord-Odal
ES	Elisabeth Selj	Nordre Land
HD	Hallvard Dørum	Oppdal
IV	Ingebjørg Viki	Valle
JØ	Joleik Øverby	Tylldalen
KIV	Kjell Ivar Vannebo	Overhalla

KK	Kari Kjenndalen	Holt
KR	Kjell Røed	Gjerstad
LF	Leif Fetveit	Vinje
OH	Oskar Holter	Brandbu
RH	Randi Holen	Gausdal
TS	Terje Spurkland	Kristiansund
ØØ	Øvind Øiseth	Vinger

NOTER

- De dialektene som har eller kan ha enstavingsform i *mannen*, har normalt også enstavingsform i ord med lang vokal, f.eks. *vinen*: /vi:n/. I de samme dialektene blir vanligvis også pronomenet *han* i enklitisk stilling til stavingsbærende /n/ etter dentaler, f.eks. /setp/ (sett han), mens det etter vokaler vil gå inn som en del av foregående staving: /be:n/ (bed han). Dette gjelder det meste av østlandske og trønderske dialekter, men også romsdalsmål og helgelandsmål (iflg. målprøver i Beito & Hoff 1967 og ND) og Lærdal og Borgund i ISogn (ABj). VTelemark har /setp/, som vi skulle vente, men /be:n/ (med to stavinger) (LF). I resten av landet (vestlandsk og nordnorsk utenom helgelandsmål) heter det normalt /setan/ eller /se:tan/ (sett han) og /be:an/ (bed han). (Kart nr. 5.)
- I Beito & Hoff (1967:1) er det eksempel på lang vokal i *kvelden* i Idd, Østfold. Men iflg. Myhre (1952:25) har også ubest. form her lang vokal. På den annen side kan det være den lange vokalen i bestemt form som har gitt opphav til den lange vokalen i ubestemt form. – I ND er det bare oppgitt kort vokal i *kvelden* i Østfold. Hoff (1968:726) nevner at hun har hørt formen /kvæ:æll/ i Blaker, men vanlig uttale skal være kort vokal.
- Samme slags forlenging som vi finner i *mannen*, finner vi mange steder også i en del andre ord og former, spesielt i ord på konsonant fulgt av *n/l*. Thorson (1929:28) nevner fra Ryfylke former som /re:gn/ (regn), /ba:dn/ (barn), /fje:dl/ (fjell), /fu:gl/ (fugl), /ka:dl/ (kall). Liknende former er oppgitt fra Bømlo (Hamre 1947) og Bremnes (Hallaråker 1973). (Lenger nord er slike ord enstava og holder bedre på kvantiteten, Skre 1957:24.) Ord som *ovn* har i mange dialekter blitt tostava og har fått lang vokal (Bømlo, Bergen, Todalen, Røros, Gimsøy). I eldre Tynset-mål var her vokalen kort i ubest. form og lang i best. form (JØ). Det samme er fakultativt oppgitt fra Romedal (Westgaard 1970: 58f., 72). I Vikna har samme ord sirkumfleks i best. form, men ikke i ubest. form (Christiansen 1947).
- Også Romerike ser ut til å ha kjent former uten *n*. I ND forekommer det bare former med *n*, men Refsum (1954:11), Kolsrud (1961:55) og Hoff (1968:726) nevner også varianter uten *n* etter *l*. Noe liknende gjelder Solør. I ND forekommer enkelte former uten *n* etter *l* i Brandval og Grue, men ellers står *n*. Iflg. Hogstad (1906:23) og AB kan former uten *n* også forekomme i Elverum. Biri og Snertingdal har iflg. ND ikke *n* etter *l* i *kjelen*. Men Lauvdal (1975:68) hevder eksplisitt at slike ord har *n* i bestemt form i Biri – i motsetning til Vardal. (Pettersen (1964:73) nevner at *n* faller bort i Odalen og Mo. Dette er misvisende, da Mo er kirkesogn i Nord-Odal.)

- 5 En slik veksling finner en (i Hordaland) oftere ved *n*. Det heter flere steder /stein/ (ubest.) – /steidn/ (best.). Men oftest heter det i Hordaland og Rogaland /steidn/ både i best. og ubest. form.
- 6 I opplandsk er det i tillegg til *n*-bortfallet en tendens til åpning av vokalen i 2. staving i ord på /əl/, f.eks. NOdal /sikəl/ – /sikæ:l/ (sykkelen) (BØ) og Brandbu /sykəl/ – /sykal/ (eldre /sykæl/) (OH). Dette går videre enn *n*-bortfallet, Kolsrud (1927:452) nevner at det finnes i opplandsmål, på Ringerike og på Romerike. Og bøyinga /sykəl/ – /sykæŋ/ er heller ikke ukjent i oslomal. – Spesielt på Hadeland finner vi noe tilsvarende i flertall av ord på /əl/ og /ær/, f.eks. Brandbu /vintær/ (entall) – /vintær/ (eldre /vintær/) (flertall) (OH). (Se også nedafor kap. 3.5.)
- De dialektene som har *n*-bortfall etter *l*, har vanligvis ikke *n*-bortfall etter tjukk *l*, men får i stedet retrofleks: /sto:ɾ/ – /sto:ŋ/. Men i Sland skal det forekomme bortfall også etter tjukk *l*: /sto:ɾ/ – /sto:ɾ/ (vsa. /sto:ŋ/). – Bortfall av *n* etter *r* skal forekomme i Oppdal, der bestemt form av /ga:r/ (gard) skal hete /gå:r/ (HD).
- 7 I norsk er slikt bortfall av schwa bare vanlig etter dentaler (alveolarer) og retrofleksjer: /ma:tɔ/, /fjotɔŋ/ (= 14). I tysk derimot har vi stavingsbærende nasal også etter labialer og velarer: /ha:bŋ/ (haben), /sa:gŋ/ (sagen) (Vanvik 1976b). Det samme forekommer i moderne dansk, og her kan nå også et utlydende /ə/ assimileres til foregående sonore konsonant: /ma:l/ (male), /da:m/ (dame). Dermed får en sammenfall mellom ubest. og best. form: /mâ:tɔ/ (måne, månen), /kåŋŋ/ (konge, kongen) (Brink & Lund 1975:191f.).
- 8 Pettersen (1965) sier at forlenginga av vokalen skjer etter synkoperinga og er uavhengig av den. Det er riktig i den forstand at det ikke er synkoperinga som framkaller forlenging av vokalen. Men på den annen side er synkoperinga en forutsetning for at forlenginga kan finne sted. Vi kan si at reglene 1. bortfall av endingsvokalen og 2. forlenging av rotvokalen står i *matingsrekkefølge* (feeding order). Det vil si at regel 1. mater regel 2. Når alle inndata til regel 2 kommer fra regel 1, slik som her, har vi en *absolutt matingsrekkefølge*. Da vil regel 2 ikke kunne virke så lenge regel 1 ikke har virka. (Kiparsky 1968:197, Hyman 1975:129f.)
- 9 Jeg har her valgt å sette stavingsgrensa etter konsonanten når vokalen foran er kort: /man.n/, /man.ən/. Fonetisk går kanskje grensa i konsonanten, slik at vi her har geminater, men visse ting taler for at den fonologiske grensa går etter. Kloster-Jensen (1963:34) hevder at stavingsgrenser lar seg bestemme bare ut fra fonematiske forhold. Hyman (1975:191) hevder at de fonologiske stavingsgrensene ikke nødvendigvis følger de fonetiske. – Men plasseringa av stavingsgrensa er så vidt jeg ser, ikke avgjørende for resonnementet ellers.
- 10 Jeg skal også nevne noen eldre former fra Hedalen (Valdres) som best lar seg forklare ved stavingsgrenseforskyving. En har der nemlig forlenging ikke bare ved ord på /n/, men også ved diftonger:
/søyc/	(søye) (ub.sg.)	/sø:øyn/	(b.pl.)	(yngre: /søyən/)
/šæci/	(skci) (ub.sg.)	/šæ:æin/	(b.pl.)	(yngre: /šæiən/)
/dæuə/	(daude) (ub.sg.)	/dæ:æun/	(b.sg.)	(yngre: /dæuən/)
- (Men med tonem 1: /sæu/ (sau) /sæun/ ei. /sæuən/.)

Her har vi fått forskyvning av stavingsgrensa fra etter diftongen til midt inne i den: /søy.ən/ > /søy.n/ > /sø:øyn/. (Jfr. ellers Lie 1983).

Noe liknende kan en finne også i andre dialekter, f.eks. Vardal: /skæilə/ (skalle) – /skæ:æil/ (Lauvdal 1975:79).

- 11 I Nord-Norge likner tonegangen i cirkumfleks mest på tonem 2, i Trøndelag sammenliknes den mest med tonem 1 (Lieberman 1975:171, Vanvik 1976a). Siden cirkumfleks bare opptrer i områder med apokope (men jfr. om Hamre: Rundhovde 1964:41), må en regne med at cirkumfleksen har oppstått i ord med apokope først. Den kan da virke underlig at den ikke også i trøndersk likner mest på tonem 2. Men det må antakelig forklares ved at tonem 1 og 2 i trøndersk i prinsippet har samme tonekurve: *høg-låg-høg* (Haugen 1954, Fintoft og Mjaavatt 1980). Da kan cirkumfleks like lett identifiseres med tonem 1 som med tonem 2. Haugen & Joos (1952) ser ut til å mene at det gjelder generelt i norsk at tonemene har samme kurve. Forskjellen er bare fordelingen på stavingene (faseforskjell.)
- Dersom tonem 1 og cirkumfleks har samme tonekurve, blir det et problem å beskrive forskjellen. Noen velger å tolke cirkumfleks som *tostava* (f.eks. Haugen 1954, Lieberman 1982:150). også Endresens (1977:42f.) forklaring (innen autosegmental fonologi) forutsetter at tonekurven i tonem 1 og cirkumfleks ikke er den samme.
- 12 Her er ikke oppført kort /u/ i Stavanger. Ord som i andre dialekter uttales med kort /u/, har i Stavanger enten /y/ (mest i «folkemål») eller /o/ (mest det «høgere talespråk») (Omdal 1967:85f.) (slik også delvis Sandnes, Oftedal 1973:73). Dialekten har derfor sju korte vokalfonemer (og åtte lange). Berntsen & Larsen (1925:118) fører opp en del ord med kort /u/, med disse blir nå, iallfall i «høgere talemål», visstnok helst uttalt med /o/ (BH og Gabrielsen 1983:119). (Uttalen /bro:ən/ (brønnen) (Berntsen & Larsen 1929:123, Beito & Hoff 1967:248) skyldes at ordet har /o/ også i ubest. form: /bron/.)
- 13 Bare de viktigste korrespondansene er tatt med. Jamvekt og jamning gjør at forholda egentlig er mer kompliserte enn det som er vist, f.eks.: /vita/ > /ve:ta/, men: /viku/ > /vi:ku/.
- 14 Pettersen (1965) hevder at en i bergensk etter vokalforlenginga i alt får 15 lange vokalformer. Ut fra en streng strukturalistisk overflatebasert fonologi må en komme til et slikt resultat. Men det er ikke helt tilfredsstillende. Det indikerer nemlig at bergensk har et like komplisert foneminventar som Volda-mål, og omtrent dobbelt så stort som stavangersk. Men det er misvisende, siden de «nye» fonemene bare forekommer i spesielle fonetiske omgivelser. En generativ modell, som opererer med to plan, vil her etter mitt skjønn, gi en intuitivt riktigere beskrivelse. *Pinnen* ville da i en underliggende struktur være representert som /pinən/, og på dette fonematiske nivået ville bergensk ha ni vokalfonemer. Forlenginga av vokalen ville da være et overflatefenomen som ikke berører foneminventaret i dialekten. Andréson (1978) er inne på liknende tanker, men han får problemer fordi han bare vil operere på overflateplanet. (Mer om dette i Lie 1984).
- 15 Hooper (1976:236) hevder at språk med dynamisk trykk mister eller setter inn den minimale vokalen i språket (i norsk som regel /ə/). Mange tonelagsspråk setter gjerne inn eller mister en vokal som er identisk med en vokal i nærheten. Dette stemmer med norsk, som har både dynamisk trykk og tonelag.
- 16 Et eksempel som /væ:əmə/ (være med) (Oslo) passer ikke helt med forklaringa i teksten. Vi må her tenke oss ei utvikling
- /væ:rəmə/ > /væ:ɾmə/ > /væ:əmə/
- Foran /m/ skulle vi ikke få stavingsbærende konsonant. Men de hyppige verba *være* og *gjøre* går av og til sine egne veier, og bortfallet av endingsvokalen må her være avhengig av dette verbet. Har vi f.eks. det fonetisk nærstående *bære med* (*seg*), så heter det vanligvis

- (i denne sosiolekten) /bæ:rəmæ/, ikke /bæ:əmæ/. At /r/ faller foran /m/, må skyldes det nokså vanlige r-bortfallet foran konsonanter vi finner i østnorsk: /ha:vi/ (har vi), /å:vøgan/ (overgang) m.fl. (Flere eksempler i Vanvik 1979:55.)
- 17 Papazian (1971:248) nevner at vi kan få samme lyd i Valdres-målet ved sammenstøt av /t/ og /r/: /gu:ro:t/ (gulrot).
- 18 Alnæs (1981:125) nevner at også andre konsonanter kan bli stavingsbærende: /vi:ssei/ (vise seg), /skri:vyveš/ (skrive vers), /lompbok/ (lommebok), unntaksvis til og med stemte klusiler: /ba:dt/ (badet) /le:dt/ (ledet).

LITTERATUR

- Alnæs, I. (1981 (1925)): Innledning til Norsk uttale-ordbok. I Jahr & Lorentz (1981).
- Andrésen, B. S. (1978): Forlengede vokaler i bergensk. *Maal og Minne*.
- Anttila, R. (1972): *An introduction to historical and comparative linguistics*. New York.
- Beito, O. T. & I. Hoff (1967): *Norske målføretekster*. Oslo.
- Beito, O. T. & I. Hoff (red.) (1973): *Frå norsk målføregransking*. Oslo.
- Berntsen, M. & A. B. Larsen (1925): *Stavanger bymål*. Oslo.
- Bjørkum, A. (1974): *Generasjonsskilnad i indresognsmål*. Oslo.
- Bjørset, K. (1910): *Øier-målets lyd- og form lære*. Drammen.
- Borgstrøm, C. Hj. (1981 (1938)): Om det norske skriftsprogs fonologi. I Jahr & Lorentz (1981).
- Brink, L. & J. Lund (1975): *Dansk Rigsmål I*. København.
- Broch, O. (1944): Tonelag bestemmende for lydutviklingen. *Maal og Minne*.
- Bull, T. (1980): *Språket i Oslo*. Oslo.
- Christiansen, H. (1933): *Gimsøy-målet*. Oslo.
- (1947): Stavingskontraksjon og tonelag. I *Festskrift til O. Broch*. Oslo.
- (1954): Hovedinndelingen av norske dialekter. *Maal og Minne*. (Også i Beito & Hoff 1973.)
- (u. å.): *Norske dialekter*. Oslo.
- (1981 (1929)): Stavelsesdegenerasjon og -regenerasjon i norsk. I Jahr & Lorentz (1981).
- Dahl, O. Chr. (1976): Lateraler i en trønderdialekt. *NTS*.
- Dalen, A. (1975): Noen utviklingstendensar i dialektane i Trøndelag. I *Rapport fra konferanse innen nordisk språkvitenskap*. Oslo.
- Elstad, K. (1978): Det nordnorske cirkumflekstonemet. I E. Gårding m.fl. (red.): *Nordic Prosody*. Lund.
- (1982): Nordnorske dialekter. I T. Bull & K. Jetne: *Nordnorsk*. Oslo.
- Endresen, R. T. (1974): On retroflex segments in Norwegian. *NTS*.
- (1977): An alternative theory of stress and tonemes in Eastern Norwegian. *NTS*.
- Fintoft, K. & P. E. Mjaavatn (1980): Tonelagskurver som målmerke. *Maal og Minne*.
- Foley, J. (1977): *Foundations of theoretical phonology*. Cambridge.
- Gabrielsen, F. (1983): *Eg eller je? Ei sosiolingvistisk gransking av yngre mål i Stavanger*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- Grøslund, O. (1978): Substantivbøyinga i Vågå-målet. I *På leit etter ord. Festskrift til I. Frøyset*. Oslo.
- Hallaråker, P. (1973): Fonologiske hovudtrekk i Bremnesmålet. *Maal og Minne*.
- Hamre, H. (1947): *Målet på Bømlo i Sunnhordland*. Bergen.
- Haugen, E. (1954): Tvetoppet vokal i Oppdalsmålet. *Maal og Minne*. (Også i Beito & Hoff 1973.)
- (1982): *Oppdalsmålet*. Oslo.
- Haugen, E. & M. Joos (1952): Tone and intonation in East Norwegian. *APhS*. (Også i D. Bolinger (red.): *Intonation*. Penguin.)
- Hoel, I. (1915): Kristiansundsmaalet. *Maal og Minne*.
- Hoff, I. (1946): *Skjetvemålet*. Oslo.
- (1949): *Nunedalsmålet*. Oslo.
- (1962): Opning og lågning. *Maal og Minne*. (Også i Beito & Hoff 1973.)
- (1968): Målet i Aurskog og Blaker. Særtrykk av *Bygdebok for Aurskog og Blaker*.
- Hoff, O. N. (1978): Oversyn over Sunnmørsmålet. I *På leit etter ord. Festskrift til I. Frøyset*. Oslo.
- Hogstad, J. (1906): *Elvromsmaalets grammatikk*. Kristiania.
- Hooper, J. B. (1976): *An introduction to natural generative phonology*. New York.
- Hovdhaugen, E. (1971): *Transformasjonell generativ grammatikk*. Oslo.
- Hyman, L. (1975): *Phonology*. New York.
- Iversen, R. (1913): *Senjen-maalet*. Kristiania.
- Jahr, E. H. (1981): L-fonema i Oslo bymål. I Jahr & Lorentz (1981).
- Jahr, E. H. & O. Lorentz (red.) (1981): Fonologi. *Studier i norsk språkvitenskap 1*. Oslo.
- Johnsen, A. (1954): *Kristiansands bymål*. Oslo.
- Kiparsky, P. (1968): Linguistic universals and linguistic change. I E. Bach & R. T. Harms: *Universals in linguistic theory*. New York.
- Kloster-Jensen, M. (1963): Die Silbe in der Phonetik und Phonemik. *Phonetica* 9.
- Kolsrud, S. (1927): Nokre overgangar i indre austlandsmaal. I *Festskrift til Hjalmar Falk*. Oslo.
- (1961): *Målet i Sorum. Skrifter frå NMA XVII*.
- Larsen, A. B. (1881): Opplysninger om Dialekter i Selbu og Guldalen. I *Det kongelige norske Videnskabers Selskaps Skrifter*. (Også i M. Myhren (red.) 1976.)
- (1894): Lydlæren i den solørske Dialekt. I *Videnskabselskabets Skrifter*.
- (1907): *Kristiania bymål*. Kristiania.
- (1926): *Sognemålene*. Oslo.
- Larsen, A. B. & G. Stoltz. (1912): *Bergens bymål*. Kristiania.
- Lauvdal, T. (1975): *Dativ ved verb i Biri og Vardal*. Hovedoppgave ved Universitetet i Oslo.
- Liberman, A.S. (1975): Scandinavian Cirkumflexes. *NTS*.
- (1982): *Germanic Accentology. Vol. 1. The Scandinavian Languages*. Minneapolis.
- Lie, S. (1983): Noen fonologiske regler i norsk med utgangspunkt i hedalsmål. *Norsk lingvistisk tidskrift*.
- (1984): Abstraksjonsproblemer i fonologien. *Norskkrift*. 42.
- Linell, P. m.fl. (1971): *Ljudstruktur*. Lund.
- Magerøy, N. M. (1960): *Olvundeidmålet. Skrifter frå NMA XVI*.
- Myhre, R. (1952): *Vokalismen i Iddemålet. Skrifter frå NMA I*.
- Myhren, M. (red.) (1976): *Amund B. Larsen Skrifter*. Oslo.
- Myrvang, F. (1972): Palatalar – allofonar eller egne fonem? *Maal og Minne*.
- ND = Norsk dialektatlas, synopsis, Norsk målføreakiv, Oslo.
- Oftedal, M. (1973): Notes on Language and Sex. *NTS*.
- Olsen, O. (1958): *Brønnøymålet*. Oslo.

Kart nr. 2

Uttale av grannen, enden o.l.:

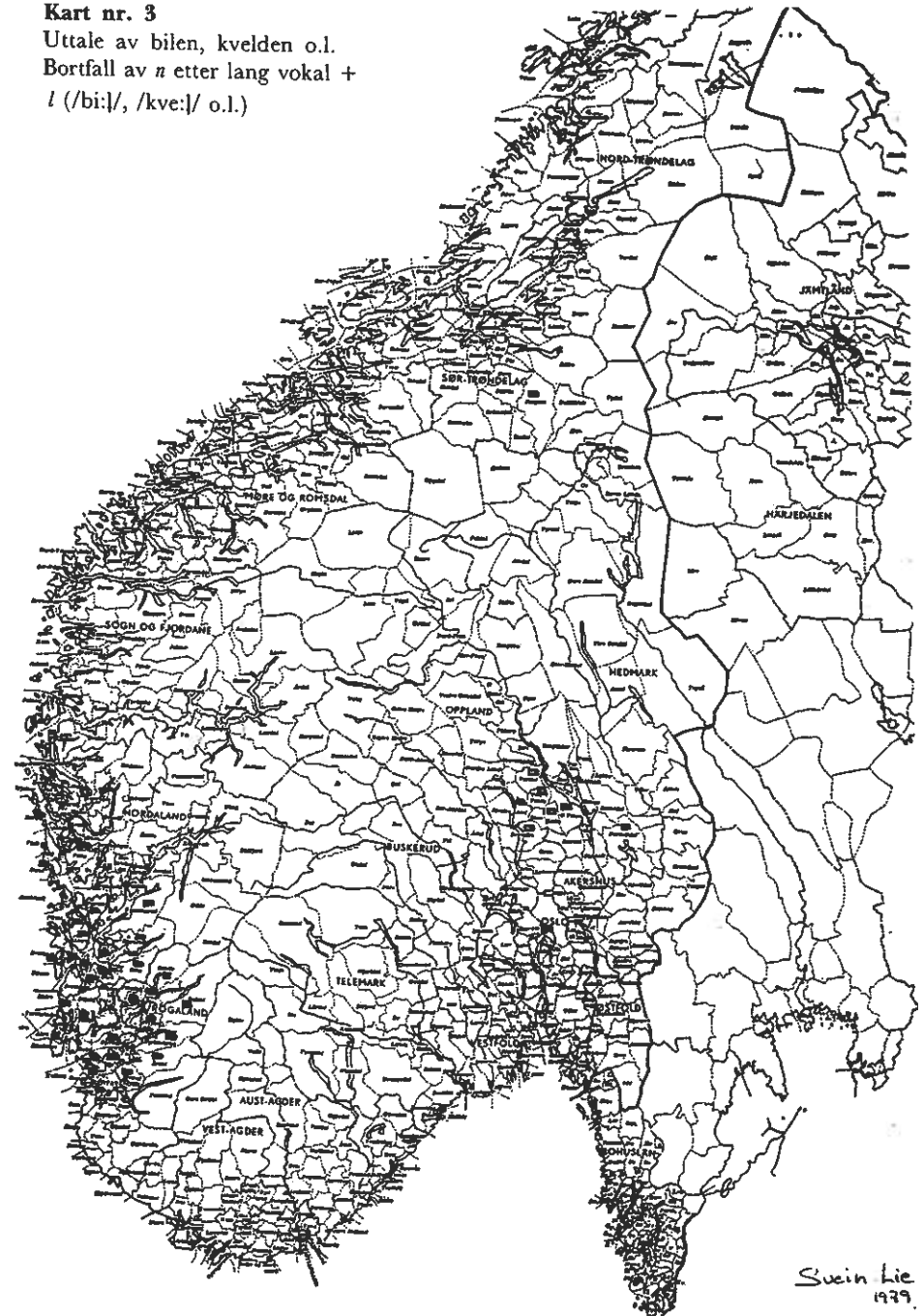
● Med lang vokal (også Nord-Norge)

Kart nr. 3

Uttale av bilen, kvelden o.l.

Bortfall av *n* etter lang vokal +

/ (/bi:/, /kve:/ o.l.)

Kart nr. 4

1. vender mot områder med lang vokal i ord med tonem 1 som *mannen*.
2. vender mot områder med lang vokal i ord med tonem 2 som *grannen*.
3. = 1 + 2
4. vender mot et område der ord med tonem 1 som *mannen* dels har cirkumfleks, dels lang rotvokal og dels har enstava former med kort rotvokal.
5. — — — skiller et område D der *mannen* har kort rotvokal og ei staving fra et område E der det har kort rotvokal og to stavinger.
6. (vannrette streker): utlydende *n* er falt i *kvelden*, *bilen*.
7. (loddrette streker): bestemt artikkel hankjønn ender på *-i*.

* * *

- A: mannen: /ma:ɸ/, /ma:ən/, /mæ:n/
grannen: /gra:ɸ/, /gra:ən/
- B: mannen: /man/
grannen: /gra:ɸ/, /gra:ən/
- C: mannen: /mâ:n/, /mân/, /ma:ɸ/, /man/
grannen: /granin/
- D: mannen: /man/
grannen: /granin/, /granen/
- E: mannen: /manɸ/, /manən/, /mani(n)/
grannen: /granɸ/, /granən/, /grani(n)/

Kart nr. 4

